

РОЗДІЛ

4

ОДНА ВУЛИЦЯ —
ДВА ХРАМИ.
РЕЛІГІЙНЕ
БАГАТОМАНІТТЯ
В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Сучасна релігійна палітра України сформувалася впродовж останнього тисячоліття і має надзвичайно багату історію. Потужні міграційні процеси середньовіччя, нового і новітнього часів сформували багатоманітну поліконфесійну карту України. На одній вулиці оселялися і будували культові споруди православні та католики, іудеї та мусульмани, протестанти та старовіри. Вислів «Одна вулиця — два храми» був символом не лише мирного співіснування представників різних конфесій на території України, але й, на жаль, міжрелігійних конфліктів, протистоянь, людської неприязні.

Матеріали цього розділу допоможуть вам у пошуку відповіді на запитання, які стосуються цієї проблеми. Яку роль у житті суспільства відігравала релігія? Хто, і в який спосіб, намагався змінити роль церкви? Чому події ХХ століття виявилися драматичними для різних релігійних конфесій? Чому саме в роки Другої світової війни церква привернула особливу увагу влади? Як змінилось її становище? Як у поліконфесійному суспільстві можна запобігти конфліктам на релігійному ґрунті?

Представлені у цьому розділі матеріали базуються на дослідженнях релігієзнавців, істориків, соціологів, а також на свідченнях: церковних діячів, очевидців подій, представників різних конфесій, вірувань.

§ 4.1.

На зламі XIX–XX століть. Традиції поліконфесійності на українських землях

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

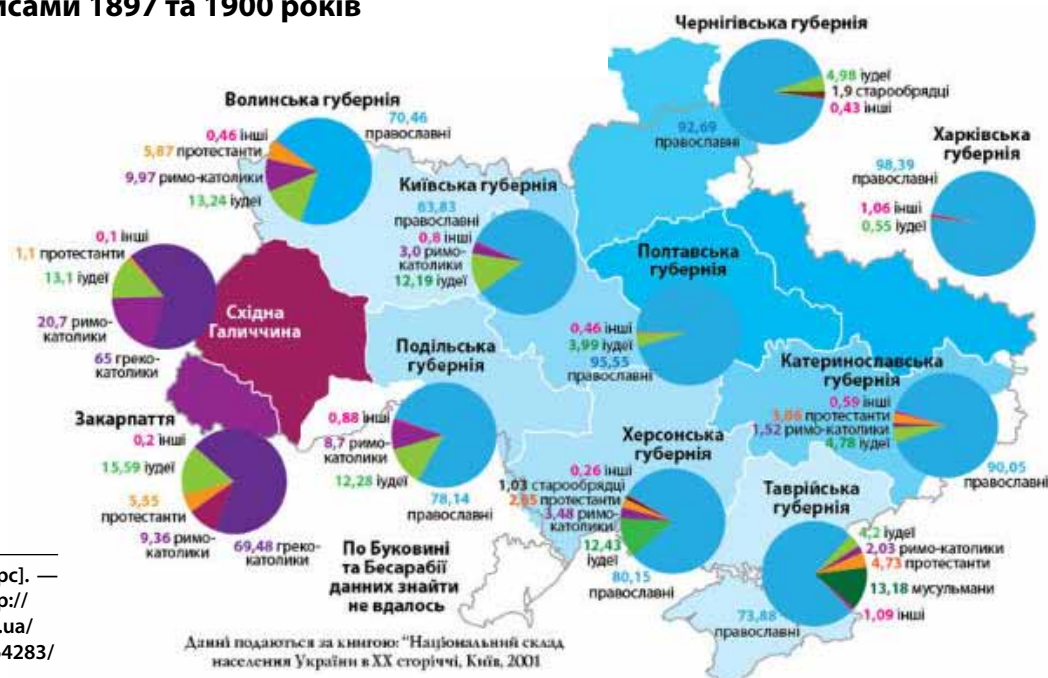
Яку роль у житті суспільства відігравала та відіграє релігія?
Хто та в який спосіб намагався змінити роль церкви?

Основні поняття, ідеї: державна політика в релігійній сфері, поліконфесійність, функції церкви

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–4

- ★ Які релігійні конфесії були поширені на українських землях в кінці XIX – на початку XX століть (Джерела 1, 2, 3, 4)?
- ★ Чим ви поясните той факт, що в межах Російської імперії переважали православні християни, в Австро-Угорській — греко-католики (Джерела 2 та 4)?
- ★ Як формування нових індустріальних районів вплинуло на поліконфесійну карту українських земель (Джерело 4)? Чому саме тут швидко поширювався протестантизм?

► 1. Карта. Конфесійний склад населення України за переписами 1897 та 1900 років

Інфографіка:
Ігор Дудник

[Електронний ресурс]. —
Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/12/5/64283/>

► 2. Мовою цифр

Конфесійний склад населення, що проживало в українських губерніях Російської імперії (за переписом 1897 р.)

КОНФЕСІЇ	КІЛЬКІСТЬ ВІРУЮЧИХ	% ВІРУЮЧИХ
Православні	19 849 514	84,72
Іудеї	1 940 932	8,28
Римо-католики	844 093	3,6
Протестанти	416 411	1,78
Мусульмани	209 055	0,89
Старообрядці	147 201	0,63
Вірмени-григоріани, вірмени-католики	12 340	0,05
Караїми	9 573	0,04
Нехристияни	480	0,0
Християни	450	0,0
Англікани	394	0,0

Чорний С. Національний склад населення України в ХХ сторіччі [Текст] : довідник / Сергій Чорний. — К. : НВП «Картографія», 2001. — С. 38–39.

► 3. Погляд дослідника. Анатолій Колодний

Переважна частина України в 1900-х роках була ареною діяльності Російської православної церкви. У церковно-адміністративному плані православна церква в Україні поділялася на 9 єпархій: Волинську, Катеринославську, Київську, Подільську, Полтавську, Таврійську, Харківську, Херсонську та Чернігівську. З усіх 63 єпархій імперії українські були найгустіше заселені, і на кожну припадало в середньому понад 2 мільйони жителів. Одна лише Київська єпархія за своєю чисельністю переважала всі східні патріархати разом узяті. А загалом в Україні проживала п'ята частина православного населення імперії.

Колодний А. М. Історія релігії в Україні : навч. посібн. [Текст] / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький. — К. : Знання, 1999. — 735 с.

► 4. Погляд дослідника. Петро Яроцький

«... З другої половини ХІХ ст. в Україну, де формувалася індустріальний район гірничодобувної і машинобудівної промисловості, почали запрошувати також іноземних інженерів, значна частина яких теж сповідувала різні напрями протестантизму. Поселенці та інженери не тільки істотно сприяли розвитку народного господарства України, а й поширювали свою віру серед тисяч українських робітників, які працювали на їх чималих земельних наділах, або під їх керівництвом на заводах і шахтах. Протестантські організації діяли на засадах самоврядування

і контролювалися владою Російської імперії. Ставлення російського уряду до протестантів будувалося на принципі повної віротерпимості. Постійно існувала лише заборона на вільну проповідь свого вчення серед «осіб іншого сповідання» (вважай — православних), і деякі обмеження стосувалися змішаних шлюбів. До 1917 року протестанти становили 3 % населення Російської імперії (п'яте місце серед інших конфесій)».

Яроцький П. Протестантизм в Україні: динаміка змін // Людина і світ. — 2004. — № 7. — С. 2–10.

► 5. Мовою цифр

Національний склад населення Галичини
за переписом 1900 року

Національний склад*	Кількість населення (тис.)	% населення
Українці	2 674, 2	65,0
Поляки	851, 5	20,7
Євреї	539, 4	13,1
Німці	43, 9	1,1

*Національний склад визначено за конфесійною ознакою (греко-католики — українці, римо-католики — поляки, іудеї — євреї, протестанти — німці).

Чорний С. Національний склад населення України в ХХ сторіччі [Текст] : довідник Сергій Чорний. — К. : НВП «Картографія», 2001. — С. 40–41.

► 6. Із газетного повідомлення

«Волинські єпархіальні відомості» про будівництво Свято-Воскресенського собору в м. Рівному, 1890–1895 рр.

Освячення соборного храму в м. Рівному відбулося 8 вересня на шостому році після закладання фундаменту (30 серпня 1890 р.), саме тоді, коли до міста прибув нині покійний імператор Олександр III і заклав перший камінь в основу майбутнього храму. <...>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 6–10

★ Опрацюйте Джерела 6, 7, 8, 9, 10.

Яке із запропонованих положень ви обрали б для характеристики державної політики в релігійній сфері:

- ♦ влада брала до уваги потреби релігійних конфесій;
- ♦ релігійні громади отримали можливість здійснювати богослужіння у власних храмах;
- ♦ держава не втручалася в справи релігійних конфесій;
- ♦ право на будівництво культових споруд надавалося лише представникам окремих конфесій?

Обґрунтуйте обраний варіант.

★ Як ви поясните той факт, що до будівництва та освячення храмів намагалися залучити відомих осіб, представників влади і церкви (Джерела 6, 8)?

★ Як здійснювалося фінансування будівництва храмів (Джерела 6, 7, 9)? Про що це свідчить?

Всі роботи по влаштуванню храму планувалося виконати упродовж чотирьох років <...>.

Завдяки турботі та опіці над храмом графа Ігнат'єва — намісника краю, з державної казни виділено чималу суму для купівлі в м. Москві бронзових позолочених виробів <...>, що дозволило облаштувати храм. Іконостасні роботи виконувалися у майстерні Олександра Івановича Мурашка у Києві. Головний іконостас триярусний, увесь позолочений; усі місцеві ікони змальовані на золотому фоні із карбуванням. Усі ікони скопійовані з робіт кращих майстрів.

Лисиця А. В. Місто Рівне. Сторінки історії [Текст] / А. В. Лисиця. — Рівне : Волинські обереги, 2008. — С. 145–147.

7. Історична довідка. Костел Святого Миколая

Наприкінці XIX ст. кияни католицького віросповідання (тоді їх було 36 тисяч) отримали дозвіл на будівництво костелу та з цією метою зібрали пожертви: більше ніж півмільйона рублів. Урочиста закладка костелу відбулась у серпні 1899 р., після того як група католиків звернулася до губернатора Києва за дозволом на будівництво костелу «в пам'ять перебування в Києве их Императорских Величеств» — Миколи II. До того часу в місті вже існував один костел — Олександрівський, але якщо врахувати те, що в Києві жило більше 40 тисяч католиків, одного собору було явно недостатньо.

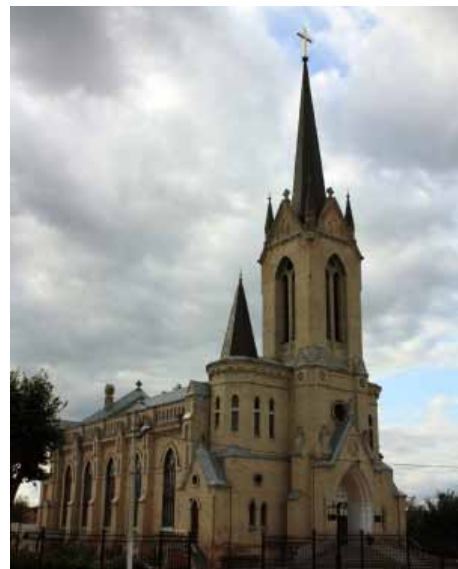
Костел у завершеному вигляді став справжнім архітектурним шедевром. Посвятили храм 6 грудня 1909 року.

Костел Святого Миколая [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=420>.

8. Із газети «Волынская жизнь», 1907 р.

Лютеранська кірха, м. Луцьк

6 вересня в м. Луцьку відбулося освячення нової лютеранської кірхи. Ще напередодні стали з'їжджатися на це торжество німці-колоністи. Всього народу було близько 8 тисяч. 6 вересня об 11 годині ранку генерал супер-інтендент Пенгу вийшов до вітара, а потім до нього підходили по одному десять пасторів, в числі яких були луцький пастор Шлуп, житомирський — Вазен, рівненський — Альт-Гаузен, володимир-волинський — Гедтке <...>. Потім супер-інтендент Пенгу сказав проповідь з нагоди освячення храму, а потім здійснив обряд самого освячення. <...> Потім почалось звичайне богослужіння, під час якого

місцевий пастор Шлуп звернувся з короткою проповіддю, а віруючі співали псалми під звуки органа. <...> Свято закінчилось сніданком, влаштованим у «Гранд-Готелі», де окрім всього духовенства і церковної ради, були і гості.

Волинская жизнь. 1907. — 14 (27) сентября. — № 267. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Лютеранська_кірха_\(Луцьк\)#cite_note-3](http://uk.wikipedia.org/wiki/Лютеранська_кірха_(Луцьк)#cite_note-3).

► 9. Історична довідка

Ужгородська ортодоксальна синагога

Ужгородська ортодоксальна синагога відкрита 1904 року. Автори проекту — Дюла Папп та Ференц Саболч.

Ужгород на ті часи входив до складу Австро-Угорської імперії. Міська управа пожертвувала для будівництва ділянку землі на березі річки Уж. Оскільки нова площа не мала будівель, у проектуванні не потрібно було дотримуватися визначеного архітек-

турного стилю. Саме це обумовило будівництво синагоги в новому для Європи того часу стилі — неомавританському. Будівництво здійснювалося на гроші заможних євреїв-меценатів, а також на кошти всієї громади.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrainiantour.com/pages/uzhgorod>.

► 10. Фотодокумент

*Баптистська церква
у Нойдорфі (Волинь).
16 вересня 1907 року*

Ревчук р. Німецька Житомирщина [Електронний ресурс] / Роман Ревчук. — Режим доступу: <http://drevlyaniya.blogspot.com/2010/12/blog-post.html>.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 11–18

★ Визначте засади віросповідання в Російській імперії на початку XX століття. Чому православ'я у цій країні залишалося пануючою релігією (Джерело 11)?

★ Які функції виконувала церква в XIX — на початку XX століть (Джерела 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18)? Наскільки вони були важливими? Які сфери життя регулювали?

► 11. Із «Основних державних законів». 23 квітня 1906 року. Про віру

<...> 62. Первенствующая и господствующая в Российской Империи вера есть Христианская Православная Кафолическая Восточного Исповедания.

63. Император, Престолом Всероссийским обладающий, не может исповедовать никакой иной веры, кроме Православной.

64. Император <...> именуется Главою Церкви <...>.

66. Все не принадлежащие к господствующей Церкви подданные Российского Государства, природные и в подданство принятые, также иностранцы, состоящие в Российской службе, или временно в России пребывающие, пользуются каждый повсеместно свободным отправлением их веры и богослужения по обрядам оной.

67. Свобода веры присвоается не токмо Христианам иностранных исповеданий, но и Евреям, Магометанам и язычникам: да все народы, в России пребывающие, славят Бога всемогущего разными языками по закону и исповеданию праотцев своих, благословляя царствование Российских Монархов, и моля Творца вселенной об умножении благоденствия и укреплении силы Империи.

68. Дела церковные Христиан иностранных исповеданий и иноверцев в Империи Российской ведаются их духовными властями и особенными правительствами, Верховною Властью к сему предназначенными.

Свод основных государственных законов. 1906 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/svod_zak.php.

► 12. Репродукція

Акім Карнеєв. Хрестини. XIX ст.

► 13. Погляд дослідника. Юрій Кондратюк

<...> Книги для метричних записів видавалися з духовних правлінь на початку кожного року з відповідним розграфленням на колонки. Церковнослужителі складали відповідні розписки про їх отримання. Після завершення треб священники невідкладно мали вносити відповідні записи до метричних книг. Після завершення року, залишаючи точну копію при церкві, їх доставляли

в духовні правління. Копії зберігалися в церковних ризницях із всеможливою бережливістю від сирості й особливо від пожеж. Абсолютно всі випадки народжень, шлюбів та смертей мали фіксуватися в цьому виді документації.

Кондратюк Ю. С. Метричні книги Волинської єпархії кінця XVIII — початку XX ст. Особливості формування та ведення / Ю. С. Кондратюк // Збірник навчально-методичних матеріалів і наук. статей історичного факультету. — Вип. 13. — Луцьк, 2007. — С. 7–12.

► 14. Із рапорта священика Антонія Шушковського (1905 р. с. Посягва, Волинська губернія)

«<...> На основі циркулярного розпорядження Вашого Преосвященства <...> згідно з дорученням Святійшого Синоду, щодо усунення міжусобиці серед моїх парафіян і пастирського мого впливу на парафіян, що мені запропоновано і місцевим отцем благочинним <...> я вважаю своїм священним і моральним обов'язком найсмирненніше донести <...>, що в довіреній мені Посягвівсько-М'ятинській парафії жодних заворушень, бунтів, безчинств, заколотів і порушення порядку і тиші немає, завдяки моєму постійному і абсолютно ревному виконанню в церквах літургій, з нагадуванням завжди про стійке дотримання святого Писання і святих переказів про Самодержавство, про Православ'я і Російську народність не тільки в усі недільні, а й інші <...> дні.

Крім цього навчаю дорослих Христової Божої віри і християнського благочестя і християнської доброї моралі, а дітей в церкві і в школі — Закону Божого.

Рапорт на ім'я Преосвященнейшого Антонія
// Волинские епархиальные ведомости. — 1905. — № 34 — С. 590–591.

► 15. Посвідчення Волинського єпархіального управління для Євфимця Йосипа, що засвідчує розірвання шлюбу та дозвіл на новий шлюб. (1921 р. м. Кременець).

ВОЛИНСЬКЕ
ЄПАРХІАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ
в Кременіші.

Вересня 18-го 1921 р.
Ч. 5634.

Посвідчення.

З наказу Його Преосвященства, Преосвященнішого Діонісія, Єпископа Кременецького, видається з Волинського Єпархіального Управління в Кременіші це посвідчення

Іосифъ
Євфимцій

о тому, що, по постанові Волинського Єпархіального Управління, затвердженій Його Преосвященством Вересня 1921 р. ч. 4394 шлюб

Іосифа Іосифовича
Євфимція

з okazji *нашої величезної війни* при здійсненні *законно не здійсненої церемонії* зірваний

Іосифъ
Євфимцій

дозволено взяти новий правний шлюб.

Член Управління *Іван. С. Іванович*
Секретар *Євфимцій*

Друкарня Горькопеченська.

Із родинного архіву В. Гришко-Курдибайло

► 16. Мовою цифр

Церковно-парафіяльне опікунство в Російській імперії

Територія	1877 р.		1908 р.	
	Кількість опікунств	Суми пожертв (крб)	Кількість опікунств	Суми пожертв (крб)
Катеринославська єпархія	181	55 698	225	67 596
Україна	3 702	603 302	4 816	558 780
Разом по імперії	10 990	1 499 254	19 926	4 386 842

Мойсеєнко Л. Благодійницька діяльність православної церкви на межі XIX–XX ст. (на прикладі Катеринославської єпархії) / Л. Мойсеєнко // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р. : доповіді та повідомлення. — Кам'янець-Подільський–Київ–Нью-Йорк–Острогор : Вид-во НаУОА, 2007. — Т. 3. — С. 212.

► 17. Історична довідка

Український шпиталь «Народна лічниця» м. Львів

Український шпиталь «Народна лічниця», заснований у 1903 р. з ініціативи лікарів, діячів науки, культури, правників, священників для надання безкоштовної лікарської допомоги вбогим хворим мешканцям Львова та усієї Галичини — без різниці віровизнання й національності. На опікуна лікарні засновники запросили митрополита греко-католицької церкви Андрея Шептицького. На обладнання шпиталю митрополит пожертвував понад 7 тисяч крон.

Народна лічниця [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Народна_лічниця.

► 18. З історії міста Роздолу Львівської області. Леонтій Войтович

«<...> Розділ мав давні традиції шкільництва. Першими, звичайно, були парафіяльні школи та «дяківни». «Дяківкою» опікувалося братство. <...>. Уже у 1788 р. у місті була «католицька нормальна школа», тобто однокласова школа з польською мовою викладання, метою якої було навчити грамоти та зачаткам знань з інших галузей. «...» Українці і далі ходили в основному до парафіяльної школи при церкві, якою опікувалися деканат, а з 1808 р. — консисторія. Консисторія піклувалася про збільшення плати вчителям та організацію навчального процесу, зобов'язувала деканів перевіряти якість навчання, подавати річні звіти і т.д. <...> При монастирі сестер милосердя з кінця XVIII ст.

продовжувала функціонувати дівоча школа також з польською мовою викладання. <...> Єврейська національна школа була при головній синагозі.

У середині XIX ст. після проведення шкільної реформи Розділ став центром шкільного повіту. Парафіяльна українська та єврейська школа при синагозі залишилися. <...> Учні були вже різних конфесій.

Войтович Л. Етюди з історії «Української Швейцарії» на Дністрі. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mykolaiv.info>.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 19–21

★ Як питання віри та церкви пропонували вирішити окремі політичні партії України на початку XX ст. (Джерела 19, 20, 21)?

★ Чим програмові положення українських політичних партій у сфері віросповідання відрізнялися від державної політики Російської імперії (Джерела 11, 19, 20, 21)?

► 19. Із програми Української демократично-радикальної партії. 1905 р.

<...> 15. Ніяка віра чи церква не може бути краюною. Всі церковні інституції оплачують та ними порядкують ті, за для кого вони існують. Вибірне духовенство, як це й було в українського народу в старовину.

Програма Української Радикально-Демократичної Партії // Історія України. Документи. Матеріали : посібник. — К: Вид. центр «Академія», 2002. — С. 222.

► 20. Із проекту програми Української партії соціалістів-федералістів. Березень, 1917 р.

14. Православна віра в межах України повинна бути автокефальною, не залежною від всяких чужосторонніх політичних впливів і від держави в своїм внутрішнім ладу. Так само автономні повинні бути й інші церкви та обряди на Україні.

Історія України від найдавніших часів до сьогодення : зб. матеріалів і докум. [Текст]. — Київ–Чернівці : Книги XXI, 2008. — С. 520.

► 21. Із програми Української народної партії (початок XX ст.)

Щодо релігійних справ У. Н. П. вважає:

1. Отділити церков від держави; державна власть не має права втручатись до релігійних справ; пануючої релігії на Україні бути не мусить.
 - а) Незалежна церков українська.
2. Попівство виборне.
3. Ніхто не має права наставляти попа проти волі громади.
4. Справами церковними на Україні заправляють церковні громади.
5. Попівство утримується церковними громадами.
6. Релігійними справами на Україні відають періодичні собори.

Самостійна Україна : збірник програм українських політичних партій початку XX ст. [Текст]. — Тернопіль, 1991. — С. 50.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 22–23

★ Порівняйте зміст Джерел 22 та 23. Чим вони відрізняються?

★ Як ви поясните факт відокремлення церкви від держави в Радянській Україні (Джерело 23)? Чому церква виявилася зайвою в новій суспільно-політичній системі?

► 22. Із «Законів про тимчасовий державний устрій України»

29 квітня 1918 р.
Про віру

<...> 9. Первенствующа в Українській Державі віра є християнська, православна.

10. Всі не належні до православної віри Громадяни Української Держави, а також всі мешканці на території України користуються кожний повсемістно свободним відправленням їх віри й богослуженням по обряду оної.

Слюсаренко А. Г. Історія української конституції [Текст] / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. — К. : Т-во «Знання», 1993. — С. 88.

ДОВІДКА

«Закони про тимчасовий державний устрій України» — тимчасова Конституція Української Держави часів Павла Скоропадського. Документ визначав компетенцію гетьмана, Ради міністрів Української Держави, Генерального суду, церкви, права та обов'язки громадян. «Закони...» були скасовані в грудні 1918 р. Директорією УНР.

► 23. Із Декрету Тимчасового Робітниче-Селянського уряду України

«Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви»
19 січня 1919 р.

1. Церква відокремлюється від держави.

2. В межах республіки забороняється видавати будь-які місцеві закони або постанови, які б утискали або обмежували волю сумління, або встановлювали будь-які переваги та привілеї на підставі віросповідної приналежності громадян.

3. Кожний громадянин може сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної. Всякі правопозбавлення, що зв'язані з сповіданням будь-якої віри або з несповіданням жодної, скасовуються. <...>

7. Релігійна клятва або присяга скасовується. В потрібних випадках дається лише урочиста обітниця.

9. Школа відокремлюється від церкви.

Викладання релігійних віровчень в усіх державних та громадських, а також приватних учбових закладах, де викладаються загальноосвітні предмети, не допускається. Громадяни можуть навчатись релігії приватним шляхом <...>.

12. Жодні церковні та релігійні громади не мають права володіти власністю. Прав юридичної особи не мають.

13. Все майно церковних і релігійних громад, що існують на Україні, є народною власністю.

Історія України від найдавніших часів до сьогодення : зб. матеріалів і докум. [Текст]. — Київ — Чернівці : Книги XXI, 2008. — С. 611–612.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 24-26

★ Охарактеризуйте релігійне життя українських сіл та містечок, що перебували в складі Польщі в 20–30 роки XX ст. (Джерела 24, 25, 26)?

★ Про що свідчить факт фотографування служителів культу різних конфесій із випускниками Кутської школи (Джерело 26)?

★ Чи допускаєте ви появу в цей час подібного фото в будь-якій школі Радянської України? Відповідь обґрунтуйте, посилаючись на джерела параграфа та додаткову інформацію.

ДОВІДКА

Віктор Повшик, мешканець м. Радивилова, що у 20–30-і роки XX ст. перебував у складі Польщі.

► 24. Із спогадів Шимона Редліха

Інший спогад із Івонича (містечко — М. В.): польська жінка, яка мешкає поруч, запрошує мене до свого будинку. Вона намагається навчити мене християнських молитов, які я сумлінно повторюю за нею.

Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах: поляки, євреї та українці, 1919–1945 рр. / Шимон Редліх. — К.: Дух і літера, 2002. — С. 72.

► 25. Зі спогадів Віктора Повшика

«Щоп'ятниці проводилися уроки Закону Божого — приїздив бричкою ксьондз із радивилівського костелу (уже був збудований із цегли на місці колишнього дерев'яного), приїздив бричкою і православний священик Біронт з привокзальної церкви, приходив рабин. Розводили нас по різних кімнатах: православних, католиків і — називали по-польськи — жидів (їх було найбільше). Але щоранку і після закінчення уроків мусили ми проказувати «Отче наш» польською мовою. Часто вчитель за гарну відповідь на уроці заохочував дитину цукеркою».

Ящук В. Радивилів 30–40-х років XX ст. Спогади Віктора Повшика (1930–2011) [Електронний ресурс] / Володимир Ящук. — Режим доступу: <http://jasc51.io.ua/s91109/radiviliv>.

► 26. Фотодокумент

*Випуск школи.
Сидять (зліва направо):
місцевий рабин, римо-
католицький ксьондз,
директор школи, священик
УГКЦ. 1938 р. м. Кути
(Івано-Франківщина).*

*Із родинного архіву
п. Г. Кривцової-Луцької.*

Азізіян С. Галицькі вірмени і Голокост: постановка проблеми. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу // http://www.holocaust.kiev.ua/news/jurnal_nodostup/Azizian.pdf.

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Чому 20–30 роки ХХ століття виявилися драматичними для різних релігійних конфесій?

Основні поняття, ідеї: антирелігійна політика, міжконфесійні конфлікти

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1-2

- ★ Як ви поясните той факт, що сільські громади в радянській Україні у 20-ті роки залишалися здебільшого релігійними (Джерело 1)? Чому вступ до колгоспу українського селянства ототожнювало із бісівською справою (Джерело 1)?
- ★ Які етапи в радянській антирелігійній політиці кінця 20-х років виокремлює дослідник О. Ігнатуша (Джерело 2)? Чим вони обумовлені та які мали наслідки?
- ★ Чому радянська влада прирівняла служителів культу до заможних селян-куркулів? Як це рішення використовували на місцях (Джерело 2)?

► 1. Погляд дослідника. Тимоті Снайдер

Сільські громади в радянській Україні залишалися у більшості громадами релігійними. Багато молодих і амбітних людей під впливом офіційного атеїзму переїздили у великі українські міста або Москву чи Ленінград. Попри те, що православна церква зазнавала чималих утисків від атеїстичного більшовицького режиму, селяни переважно трималися своєї віри і багато хто сприймав вступ у колгосп як свого роду угоду з дияволом. Дехто вірив, що Сталін зійшов на землю в подобі партійного активіста, а книга обліку трудоднів — це книга пекла, яка обіцяє страждання й прокляття.

Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталінім [Текст] : монографія / Тимоті Снайдер. — К. : Грані-Т, 2011. — С. 40–41.

► 2. Погляд дослідника. Олександр Ігнатуша

Антирелігійний наступ 1929–1930 рр. розвивався двома етапами. Перший — навесні і влітку 1929 р. був позначений посиленням і відновленням дії антирелігійного законодавства 1918–1922 рр. 8 квітня 1929 р. було прийнято важливий декрет, який посилював контроль місцевої влади за життям парафій і додавав нові обмеження щодо

діяльності релігійних товариств. Тепер будь-яка діяльність, що «переступала рамки лише задоволення релігійних почуттів», підпадала під пункт 10 сумнозвісної 58 статті Кримінального кодексу, який передбачав, що «будь-яке використання релігійних забобонів мас <...>, спрямоване на послаблення держави», підлягає покаранню щонайменше від трьох років ув'язнення до смертної кари <...>.

Ці різноманітні укази були лише прелюдією до рішучіших дій, до другого етапу антирелігійного наступу. У жовтні 1929 р. було наказано конфіскувати дзвони: «Звучання дзвонів порушує право на відпочинок широких мас атеїстів у містах і селах». Служителів культу прирівняно до куркулів: їх обкладали податками (оподаткування священників зросло між 1927 і 1930 рр.), — обмежували в громадянських правах, а це означало також позбавлення їх продовольчих карток, медичної допомоги; священників часто арештовували і відправляли у вигнання, вивозили. <...>

Цікавий факт: причиною близько 14 % усіх бунтів і селянських повстань, зареєстрованих 1930 р., було закриття церков та конфіскація дзвонів. Антирелігійна кампанія досягла свого апогею взимку 1929–1930 рр. На 1 березня 1930 р. було зачинено або знищено 6715 церков.

Ігнатуша О. Церква в умовах голодомору 1932–1933 років [Текст] / О. Ігнатуша // Наша віра. — 2008. — листопад.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 3

★ Як ви вважаєте, чи були вагомі підстави в Жмеринського районного партійного керівництва для закриття православної церкви (Джерело 3)? Відповідь обґрунтуйте.

★ До яких засобів вдавалася місцева влада, щоб реалізувати задумане?

★ Чим ви поясните той факт, що в протистоянні влади і православних останні йшли на загострення міжконфесійних протиріч?

► 3. Із доповідної записки секретаря Жмеринського районного партійного комітету «Про закриття залізничної церкви», листопад 1928 р.

Питання про закриття залізничної церкви було порушено 2 місяці тому партійними робітниками залізничниками і навіть окремими безпартійними <...>.

На всіх зборах створювалися комісії в складі 3–5 товаришів, яким доручали зібрати підписи. <...> Станом на 3/XI зібрано 2195 підписів <...>.

З моменту прийняття рішення загальними зборами розпочалася активна робота духовенства та їхніх прихильників, вони також вирішили терміново збирати підписи, для чого органі-

зували зібрання у церкві, де було до 500 осіб, хоча вони вимагали, щоб у протоколі записали, що присутніх — 5000. <...> 2/XI послали телеграму ВЦВК т. Калініну такого змісту: «<...> віруюче населення схвильоване погрозою закриття церкви <...>. Просимо запобігти подібному насиллю, яке намагаються приурочити до свята 7-го листопада» <...>.

Резолюція, прийнята робітниками вагонних майстерень з нагоди закриття церкви

6) Ми вважаємо за необхідне цю церкву на 11-му році Жовтневої революції перетворити в клуб — культурно-освітню установу, установу — джерело культури, де замість релігійного дурману будемо отримувати розумне дозвілля і відпочинок.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 4–8

- ★ До яких методів вдавалася влада у боротьбі з церквою (Джерела 4, 5, 6, 7, 8)?
- ★ Як ви поясните той факт, що за порівняно короткий час у СРСР зросла чисельність союзу безбожників (Джерело 4)?
- ★ Уважно розгляньте плакат та обкладинку журналу (Джерело 5). Чому їх автори вирішили саме в такий спосіб вести атеїстичну пропаганду? На які верстви населення була розрахована така форма агітації? Відповідь обґрунтуйте.
- ★ Як населення та представники духовенства реагували на дії влади (Джерела 6, 7)?
- ★ Яка доля спіткала відомий київський храм Св. Володимира (Джерело 8)? Про що це свідчить?

► 5. Плакат

► 4. Погляд дослідника. Сергій Фірсов

У грудні 1922 р. в СРСР почала видаватися газета «Безбожник». <...> 27 серпня 1924 р. в Москві скликали перші засновницькі збори Товариства друзів газети «Безбожник». <...>. У листопаді 1924 р. відповідальний редактор газети Е. Ярославський звернувся в ЦК партії із запискою, в якій пропонувався проект ухвали про організацію вже повноцінного антирелігійного товариства. У ЦК ідея знайшла повну підтримку, і в квітні наступного 1925 р. в Москві пройшов новий з'їзд Товариства друзів газети «Безбожник», що поклав початок Союзу безбожників СРСР (у 1929 р., до речі, перейменований в Союз воєвничих безбожників).

<...> До листопада 1931 р. в його рядах значилося вже понад 5 мільйонів членів, об'єднаних в більш ніж 60 тисяч осередків (адже в 1926 р. в Союзі було тільки 87 тисяч осіб, в 1929 р. — 465 тисяч, а в 1930 р. — понад 3,5 мільйони!). Тиражі антирелігійної літератури також збільшувалися рік від року: якщо в 1927 р. організації безбожників видали книг і брошур загальним обсягом в 700 тисяч друкарських аркушів-відбитків, то в 1930 р. — вже понад 50 мільйонів. Тираж газети «Безбожник» в 1931 р. досяг півмільйона екземплярів, а тираж журналу «Безбожник» — 200 тисяч.

Щосили організовувалися гуртки юних безбожників (до кінця 1931 р. в них були 2 мільйони осіб).

Фірсов С. Л. Чи були безбожні п'ятирічки? [Електронний ресурс]/ С. Л. Фірсов. — Режим доступу: http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=694.

В. Козлінський. Плакат «Геть церковні свята». 1929 р.

Обкладинка часопису
«Безбожник». 1924 р.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://diletant.com.ua/forum/tema.php?id=32882>

► 6. Погляд дослідника. Тетяна Євсєєва

На кінець 1930 року великої популярності та масового застосування набув метод «антирелігійної роботи» щодо закриття церков, описаний у скарзі до НКВД УСРР Голови Священного Синоду Української православної церкви митрополита Пимена. «В селі з'являються безвірники, разом з місцевою молоддю та сільрадою влаштовують мітинг і виносять постанову про закриття церкви. Потім відбирають у місцевого священика чи голови церковної громади ключі від храму. Заходять туди, проспівують інтернаціонал і закривають церкву, а від священика вимагають, щоб він не служив у храмі та не відправляв треби на парафії. Цю процедуру безвірники назвали «червоним сватанням». Таким чином закрили всі храми Артемівського округу. А в священика Миколаївської церкви відібрали антиміс (його розтоптали тут же), миро та Святі Дари, дві ризи, хоча ці речі не належать до церковного майна. Вони видаються єпископом і після закриття церкви йому повертаються. Окрім блюзнірства, безвірники запропонували священикові негайно вибратися з церковної сторожки. Він у лютому місяці залишився з родиною на вулиці».

Євсєєва Т. Діяльність спілки «Войовничих безвірників» України під час суцільної колективізації 1929–1933 рр. [Електронний ресурс] / Т. Євсєєва. — Режим доступу: <http://history.org.ua/JournALL/pro/11/13.pdf>.

► **7. Із скарги громадян Ярмолинецького району Вінницької області (нині — Хмельницької). 5 серпня 1932 року**

Як тільки ми привеземо ксьондза, районна влада відмовляється його реєструвати, хоча податки громада платить вчасно. Зазвичай дістають із архіву справи костьолу, прискіпливо вивчають, чи виконує громада всі вимоги районної влади, а потім дають обіцянку зареєструвати ксьондза через голину, дві, на другий день і т. д. А в результаті отримуємо наказ забиратися геть, бо будемо арештовані і ми, і ксьондз.

ЦДАВОУ. — Ф. 1. — Оп. 7. — Спр. 171. — Арк. 36.

► **8. Фотодокумент**

Перетворення собору Св. Володимира в антирелігійний музей, м. Київ, 1929 р.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.narodnaviyna.org.ua/17.html>.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 9

- ★ Як змінювалося ставлення мешканців Донецька (іст. назви Юзівка, Сталіно) до релігії (Джерело 9)?
- ★ Якими історичними обставинами зумовлені ці зміни?
- ★ Що означає вислів «будувати церкву усім миром»?

► **9. Історична довідка**

У перші роки існування Юзівки православні мешканці потерпали через відсутність у селищі храмів. Першим православним храмом була дерев'яна церква на честь Святителя Миколи Чудотворця. Восени 1883 р. зусиллями прихожан почалось будівництво Свято-Преображенського кафедрального собору, що стало можливим завдяки пожертвам від купців, поміщиків,

Свято-Преображенський кафедральний собор. Юзівка, поч. XX ст.

Руїни Свято-Преображенського кафедрального собору. Сталіно, жовтень 1931 р.

«Новоросійського товариства», мешканців Юзівки і заводських робітників (усього зібрано 17 тисяч рублів). Восени 1883 р. розпочались будівельні роботи, а вже у 1884 р. собор було споруджено і освячено 2 листопада 1886 р. В межах реалізації радянської державної політики «войовничого атеїзму» у жовтні 1931 р. Свято-Преображенський кафедральний собор було підірвано і цілково зруйновано. Формальним приводом для цього було названо потребу у будівельних матеріалах.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 10

★ Розгляньте світлини (Джерело 10). Як ви вважаєте, з якою метою та хто знімав ці дзвони із церков. З якими суспільно-політичними процесами в УРСР співпала антирелігійна кампанія?

За матеріалами: Свято-Преображенський кафедральний собор Донецька [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://infodon.org.ua/pedia/125>

10. Фотодокумент

Зняття дзвонів із храмів, м. Луганськ, 1929 р.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

Дзвони з пограбованих церков Житомирщини, 20-ті роки XX століття

[Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.narodnaviyna.org.ua>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 11–12

★ Про які зміни у релігійному житті, що відбувалися в 20-х роках ХХ ст. у радянській Україні, йдеться в спогадах Ф. Коваленка (Джерело 11)?

★ Що вас найбільше вразило в описі руйнування святинь у с. Лютенька Гадяцького району (Джерело 11)?

★ Чому жителі с. Лютенька звернулися з листом до В. Молотова (Джерело 12)? Як ви вважаєте, чи задовольнили їх прохання. Відповідь обґрунтуйте.

► 11. Свідчення очевидця

Федір Коваленко, колишній житель с. Лютенька Гадяцького району Полтавської області

В нашім містечку Лютенька Гадяцького району дві церкви було мурованих (одна з них Успенська. — *прим. авт.*) і одна козацька церква з дуба <...>. Одна належала до Миколаївської церкви, одна належала до Успенської церкви, а головна церква була — це <...> Воскресінська козацька дерев'яна церква, збудована ще в VI–VII ст. козаками.

Успенську церкву, почали руйнувати в 1934-му році — перше поскидали дзвони, а потім обідрали дах і все. Хрести не познімали, <...> вона так була збудована, що до хрестів не можна було добратися ні в який спосіб <...>.

Воскресінську церкву, поскільки вона була дерев'яна, то її розібрали і мали будувати школу, але з тієї будови нічого не получилось, так їх ті комнезами і партійці розтягли — той собі на хату, той на дрова, <...> і нічого не збудували з неї і нічого не осталося.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: maidan.org.ua/holodomor/tom-II.../LN63.rt. (дати адресу, якщо є, друкований варіант)

► 12. Із листа жителів села Лютеньки Гадяцького району до голови РНК СРСР В. Молотова про руйнування Успенської церкви

<...> Такої немає по всіх колишніх Харківській і Полтавській губерніях. Вона кам'яна. Має велику красу. Вона видержала осаду шведів. Протягом трьохсот років її щадили. Ми не церковники, [але] знищення великих історичних пам'яток не можна без гніву спостерігати. Якщо ви, т. Голово, не з варварами дикими, то припиніть це дике й сумне явище. Прикажіть взяти під охорону цю пам'ятку, колишню Успенську церкву, і відновити частково нанесені збитки.

Білоусько О. А. Новітня історія Полтавщини (перша половина ХХ ст.) [Текст] : підручн. для 10 кл. загальноосвіт. шк. / О. А. Білоусько, О. П. Єрмак, В. Я. Ревеґук. — Полтава : Оріяна, 2005. — С. 282.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 13–16

- ★ В чому суть ревіндикації (Джерело 13)?
- ★ Які негативні наслідки полонізації православ'я бачить Люблінський воєвода Юзеф Ружницький (Джерело 14)?
- ★ Що вас найбільше вразило у звіті капітана Пелки (Джерело 15)?
- ★ Розгляньте світлини (Джерело 16). Зверніть увагу на дату їх появи та місцезнаходження храмів. До яких документів ці зображення можна використати як ілюстрації? Чому?
- ★ Що в політиці СРСР та Польщі ви помітили спільне та відмінне у боротьбі з православ'ям?

► 13. Погляд дослідника. Максим Гон

<...> Прикладом ініціатив, що провокували етноконфесійний антагонізм, слугує ревіндикація. Розпочавшись ще у першій половині 1920-х рр. на Холмщині й Підляшші, вона увійшла в нову фазу наприкінці того ж десятиліття. У той час римо-католицький єпископат здійснив спробу оволодіти тими церквами, парафіяльними будинками й церковними землями, які, як вони стверджували, були насильно вилучені російською владою в римо- та греко-католиків і передані Православній церкві. Проте з 724 сакральних об'єктів, на які вони претендували (зокрема, Почаївську лавру, кафедральні собори в Луцьку й Крем'янці, Дерманський і Корицький монастирі), більшість, як стверджували противники ревіндикації, ніколи римо-католикам не належали.

Гон М. М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період [Текст] : монографія / М. М. Гон. — Рівне : Волинські обереги, 2006. — С. 265.

► 14. Люблінський воєвода Юзеф Ружницький про полонізацію православ'я. 1935 р.

Роль Церкви мусить відповідати польським державним інтересам, а отже бути чинником, який діє в дусі цих інтересів, пов'язувати громадян передовсім із польською державою, а стосовно Люблинщини мусить бути чинником полонізації. Ми прагнемо полонізації Православ'я...

Виходячи з тези, що метою нашої політики є спольщення території, а отже асиміляція, ми повинні замислитися, в яких умовах ця асиміляція може бути успішною. Чим більш приязно буде меншість налаштована щодо Держави або ж польської національності, тим легшою і швидшою може бути асиміляція. <...>

Відомо, що кожна дія викликає протидію. Вам відомо, як кожен невдалий хід може бути використаний супротивником. Будь-яке надмірне посилення і пропаганда полонізаційного курсу могли б спричинити просто фатальні наслідки для нашої акції. <...>

Ви бачите складнощі лише по той бік фронту, а забуваєте про ставлення нашого суспільства. <...> Довго ще поляк-православний буде неофітом, «москалем» або «гайдамакою» і, будучи виключеним із середовища руських ендеків, у нас буде громадянином непевним — другосортним.

Однак, попри ці складнощі, ми не можемо відкладати полонізації Надбужжя, аж доки не виховаємо своє суспільство. <...> Полонізаційна акція повинна відбутися етапами і повинна бути достосованою до терену. У разі прорахунку краще відступити, ніж викликати відкриту війну, яка може перекинутися навіть на ширшу територію.

► 15. Звіт про руйнування православних храмів у Томашівському повіті

Люблин, 11 липня 1938 р.

Начальнику відділу П. Головного штабу, Відділ П в у Варшаві

Православні церкви у Томашівському пов.

<...> Доповідаю про отримання інформації про те, що на території так зв. Холмщини правління гмін унаслідок директив, отриманих зі староства, приступили до розбирання закритих позаштатних православних церков.

До цього часу розібрано православні церкви у наступних повітах: Томашівському 23 церкви, Грубешівському 15, Холмському 10, Білгорайському 1.

До розбирання церков використовується польська молодь переважно з-поміж членів місцевих відділів пожежної охорони.

Православне населення згаданих сіл не чинить опору при розбиранні церков, але обурене польською владою, хоч висловлює обурення лише у розмовах між собою. У деяких селах під час розбирання церков жінки православного віросповідання збиралися біля церкви і, плачучи, дивилися, як розбирають церкву <...>.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kholm1938.net>.

16. Фотодокумент

Руйнування православного храму. 1929 р. с. Київці, Люблінського воєводства

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kholm1938.net>

Руйнування православного храму. 1938 р. с. Крилів, Грубешівського повіту, Люблінського воєводства

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.kholm1938.net/zabcze.html

ЗАВДАННЯ ► Джерела 17–19

★ Якою була реакція окремих представників польського суспільства на руйнування православних храмів та насильне окатоличення (Джерело 17–18)?

★ Від яких негативних явищ в майбутньому застерігали А. Ольшанський (Джерело 17) та Т. Хшановський (Джерело 19)? Наскільки їхні застереження виявилися пророчими?

► **17. Погляд дослідника.
Тадеуш А. Ольшанський**

**Про руйнування
православних храмів**

У грудні 1936 року військова влада розпочала так звану колонізацію Холмщини, акцію, апогей якої припав на 1937–1938 роки. Це був акт просто злочинної дурості, навіть із точки зору польських державних інтересів. Адже якраз напередодні ві-

йни, з якою ця влада вже мала обов'язок рахуватися, розпочалося примусове навернення на католицизм православних мешканців Холмщини, котрі вважалися зрученими поляками. <...> Ця акція, яка відбувалася на території, де до того часу не було великої напруги в національних стосунках, і в ході якої військо неодноразово долало силою опір парафіян, що спричиняло смертельні жертви, додала Польщі й полякам нові маси непримиримих ворогів, а для мешканців Холмщини й Волині стала тим основним досвідом, який формував у наступний період їхнє ставлення до поляків.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kholm1938.net>.

► **18. Реакція представників польського суспільства на руйнування православних храмів. Станіслав Цат-Мацкевич**

«... Мудрий столяр не робить меблів із мокрих дощок. У справах національної, релігійної асиміляції треба вміти чекати. Нікого не навертають методом руйнування храмів. Навпаки, <...> розпалюють племінні пристрасті».

Слово. — 1938. — 31 липня.

► **19. Зі спогадів польського професора Тадеуша Хшановського**

«І з того часу зберігся в мене такий відбиток: батько з пурпуровим обличчям кричить, хоч йому не можна було нервувати, бо мав тяжку хворобу серця, але тоді саме кричав на уряд, на Славоя і на Мосціцького, і навіть на Ридза, хоч мене вчили в школі, що вони мудрі й добрі, тож я переляканий слухав, як він пророкує, що нас тут русини виріжуть, без тіні милосердя виріжуть, що нам цього ніколи не забудуть».

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kholm1938.net>.

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Чому в роки Другої світової війни церква привернула особливу увагу влади? Як змінилось її становище?

Основні поняття, ідеї: державна політика в релігійній сфері, свобода віросповідання, поліконфесійність

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–3

- ★ З якою метою окупаційна влада дозволила відновити діяльність православної церкви (Джерело 1)? Як ви вважаєте, чому нацисти заохочували створення релігійних сект?
- ★ Опрацюйте Джерела 2 та 3. Про які зміни в суспільному житті вони свідчать? Чим обумовлені ці зміни?
- ★ Поясніть факт поліконфесійності Дніпропетровська в роки війни (Джерело 3).

► 1. Із листа Гайдріха (СД) до найвищого керівництва СС і поліції

Берлін, 2 липня 1941 року
Тємна справа Райху

Найближча мета цілості дій — політичне, тобто фактично поліційне успокоєння новоокупованих територій <...>.

8. Церква

Не чинити ніяких дій проти прагнень православної церкви до поширення свого впливу на маси. Навпаки слід це заохочувати, наполягаючи з цієї нагоди на відділення церкви від держави, але треба уникати створення уніфікованої церкви.

Також нічого не слід чинити проти створення релігійних сект.

Косик В. Україна під час Другої світової війни. 1938–1945 [Текст] / В. Косик. — Київ–Париж–Нью-Йорк–Торонто, 1992. — С. 575.

► 2. Погляд дослідника. Юрій Волошин

Намагаючись здобути політичний уплив серед місцевого населення, гітлерівці не перешкоджали відродженню Православної Церкви. <...> Розвиток на Полтавщині, як і по всій Україні, відбувався у двох напрямках: відродження Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) та створення Автономної Православної Церкви (АЦ) <...>. Цей розкол в українському Православ'ї був вигідним для загарбників, які вдало використовували суперечки між Церквами для досягнення своїх

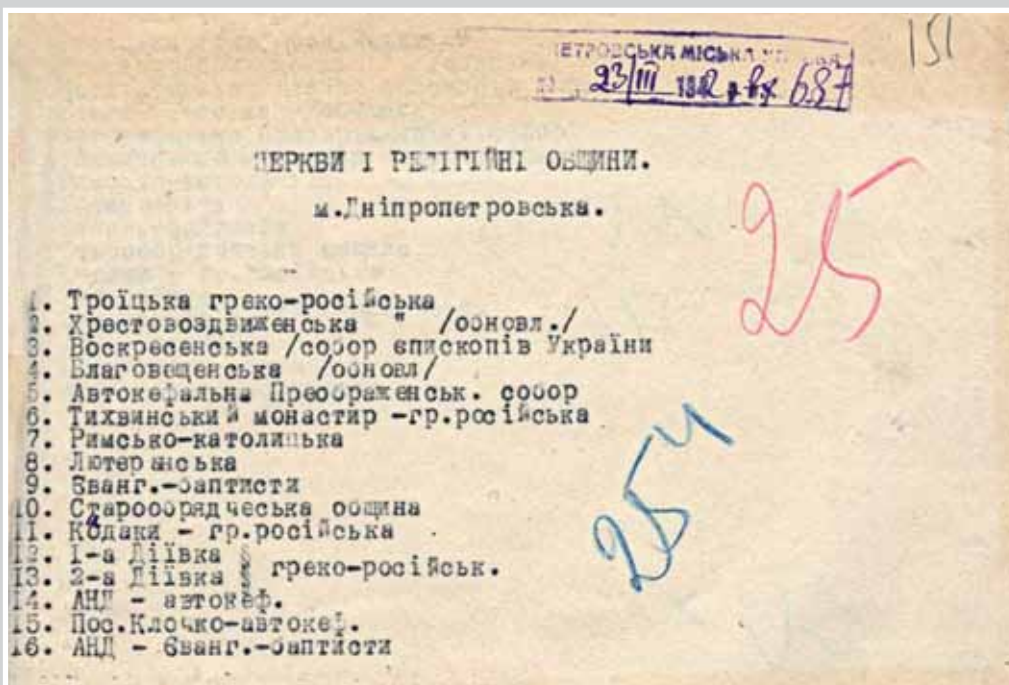
політичних цілей. Служба Божа у всіх вищезгаданих храмах правилася українською, а не церковнослов'янською мовою <...>. Всього ж у 1941 році на Полтавщині було відкрито 74 церкви.

Свого апогею відродження УАПЦ досягло у 1942 році. Всього в області тоді відкрилося 193 православні церкви. До літа в районах діяло вже по 10–15 парафій УАПЦ, об'єднаних у церковні округи.

Волошин Ю. В. Відродження православної церкви на Полтавщині у роки нацистської окупації (1941–1943) [Текст] / Ю. В. Волошин. — Полтава, 1997. — 127 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://poltava-repres.narod.ru/cerkva/vidrojdennia.htm>.

3. Фотодокумент

Перелік церков і релігійних общин м. Дніпропетровська, складений Дніпропетровською міською управою. 23 березня 1942 р.

ДАДО. — Ф. Р-2276. — Оп. 1. — Спр. 107. — Арк. 151.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 4-7

- ★ Пригадайте документ попереднього параграфа, де йшлося про відокремлення церкви від школи. Які зміни відбулися в шкільному житті в роки нацистської окупації (Джерела 4, 5, 6)?
- ★ Чому УПА в контрольованих нею районах переймалася проблемами організації освіти дітей (Джерело 7)?
- ★ Встановіть спільне і відмінне в навчальних планах (Джерела 5, 7)?
- ★ Яких знань та умінь могли набути учні згідно програми «Закону Божого» (Джерело 7)?

► 4. Оголошення

Міський відділ народної освіти в м. Рівному. 1941 р.

Початок науки в міських середніх та початкових школах 8 вересня о 10 год. ранку молебнем в Рівненському православному соборі.

ДАРО, Ф. Р-33. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 21.

► 5. Тимчасовий навчальний план для початкової школи

(Вінницький обласний відділ освіти. 1941 р.)

№№ п-п	Дисципліни	I класи		II КЛАСИ		III КЛАСИ		IV КЛАСИ		Річних годин
		Тижн. год.	Річн. год.	Тижн. год.	Річн. год.	Тижн. год.	Річн. год.	Тижн. год.	Річн. год.	
1.	Закон Божий	2	64	2	64	2	64	2	64	248
2.	Українська мова	10	310	10	310	8	248	6	186	1054
3.	Німецька мова	-	-	-	-	3	93	3	93	186
4.	Арифметика	6	186	6	186	5	155	5	155	702
5.	Природознавство	-	-	-	-	1	31	2	62	93
6.	Історія	-	-	-	-	1	31	2	62	93
7.	Географія	-	-	-	-	1	31	2	62	93
8.	Каліграфія	2	62	2	62	1	31	-	-	155
9.	Співи	1	31	1	31	1	31	1	31	124
10.	Малювання	1	31	1	31	1	31	1	31	124
11.	Фізкультура	1	31	1	31	1	31	1	31	124
12.	Ручна праця	1	31	1	31	1	31	1	31	124
Разом годин		24		24		24		26		

Примітка: Навчальний рік розпочинається з 1-го вересня і закінчується 1 червня, робочих навчальних тижнів у першому півріччі — 17, у другому півріччі — 16. Весняні іспити розпочнуться з 20 травня. Різдвяні канікули з 5 до 20 січня включно. Пасхальні канікули два тижні. Обласний Відділ Освіти.

ДАВО, Ф. Р-1452. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 25.

► 6. Наказ міської управи м. Рівного

Рівне, дня 24 жовтня 1941 року
Шкільний Відділ
№ 168

До п. О. (отця — *авт.*) Івана Сиротенка

П Р И З Н А Ч Е Н Н Я

Призначаю Вас учителем правосл. релігії до Рівненської укр.
6-клас. школи № 2
Від 18 вересня 1941 року.

Завідуючий Шкільним Відділом *А. Ковальський.*

ДАРО, Ф. Р-33, Оп. 2. — Спр. 3. — Арк. 317.

► 7. Із тимчасової програми народних шкіл Дубенського воєнного надрайону 1943–1944 н. р.

ЗМІСТ ПРОГРАМИ
1. Виховна програма
2. Закон Божий
3. Українська мова
4. Арифметика
5. Наука про рідний край
6. Природознавство
7. Історія України
8. Географія загальна
9. Географія України
10. Співи
11. Малювання
12. Руханка

Закон Божий (витяг із навчального плану)

- 1 клас.** Молитви. 10 заповідей Божих. Короткі оповідання з старого і Нового Заповіту.
- 2 клас.** Історія старого Заповіту. Молитви.
- 3 клас.** Історія Нового Заповіту з вивчення тропарів св. Пасхи...
- 4 клас.** Наука про служби Божі з вивченням головних молитв з вечірньої і ранньої служби та літургії.
- 5 клас.** Катехізис I частина. Віра.
- 6 клас.** Катехізис II частина. Надія. III частина. Любов.
- 7 клас.** Історія Православної церкви.

ДАРО, Ф. Р-33. — Оп. 2. — Спр. 26. — Арк. 1-18.

ДОВІДКА.

Дубенський воєнний надрайон — адміністративно-територіальна одиниця, утворена та контрольована Українською повстанською армією.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 8

★ Уважно прочитайте документ (Джерело 8). Зверніть увагу на час та місце його появи. Які суспільно-політичні події, що відбувалися в цей час на Волині, зумовили написання подібної заяви? Чому? Про що це свідчить?

► 8. Підписка Казіміра Вонсовича, жителя с. Посягва. 3 липня 1943 року

Архів Свято-Троїцької церкви
с. Посягви Гоцанського району
Рівненської області.

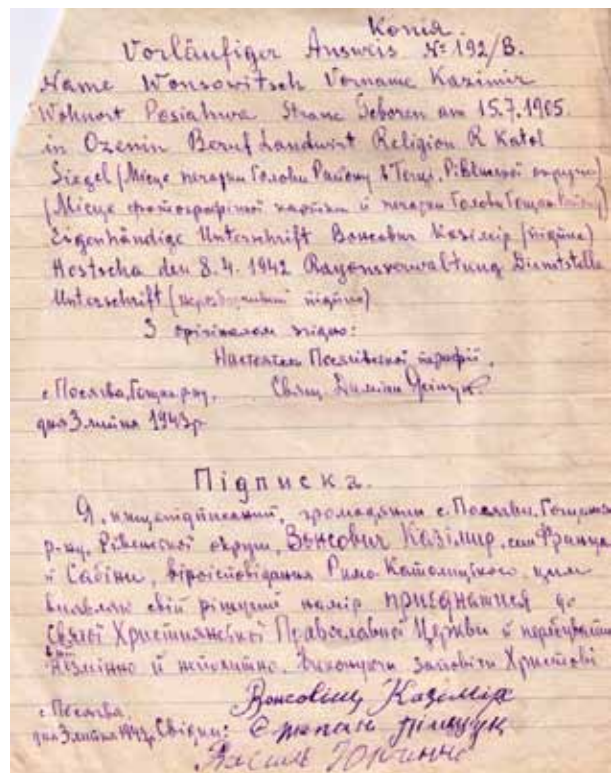
Текст нижньої частини аркуша:
(збережено правопис оригіналу)

Підписка.

Я, нищепідписаний, громадянин с. Посягви, Гоцанського р-ну, Рівненської округи, Вонсович Казімір, син Франца й Сабіни, віросповідання Римо-Католицького, цим виявляю свій рішучий намір приєднатися до святої Християнської Православної Церкви й перебувати в ній незмінно й непохитно, виконуючи заповіді Христові.

с. Посягва,

дня 3 липня 1943 р.
Вонсович Казімір, Степан Пілщук, Василь Юрченко.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 9–12

- ★ Як війна вплинула на взаємини радянської влади і церкви (Джерела 9, 10, 11, 12)? Чому представники влади і церкви почали співпрацювати?
- ★ Відомо, що в роки війни на території України, окрім партизанських загонів, діяли ОУНівські формування. Чому про них не згадується у зверненні Митрополита (Джерело 10)?
- ★ Опрацюйте Джерело 11. Зверніть увагу на словосполучення, написані в тексті великими літерами, та форму звернення до радянського керівництва. Чим обумовлена така пошана до тих, хто ще не так давно віддавав накази руйнувати храми, ув'язнювати служителів церкви?
- ★ Який внесок у наближення перемоги церкви та вірян (Джерело 12)?
- ★ Що ви знаєте про участь священнослужителів різних конфесій у бойових діях, русі опору, порятунку євреїв тощо?

► 9. Історична довідка

Відразу ж після виступу В. М. Молотова 22 червня 1941 року, митрополит всієї Русі, Московський і Коломенський Сергій звернувся з відозвою до всіх православних країни із закликом виконання священного обов'язку — захисту своєї батьківщини <...>.

Наприкінці 1941 року митрополит звернувся до архіпастирів і парафіяльним громадам російської православної церкви з відозвою про збір засобів на будівництво танкової колони ім. Дмитра Донського, і до 25 річниці Жовтневої революції для цієї мети було зібрано понад 8 мільйони рублів і кілька кілограмів золотих і срібних речей. Надалі митрополит звертався до народу з патріотичними відозвами не менш 20 разів <...>.

<...> 5 серпня 1943 року відбулася зустріч Й. В. Сталіна з верховним керівництвом Російської православної церкви митрополитом Сергієм, після якої було прийнято понад 10 постанов, що стосуються різних сторін діяльності релігійних громад. Зокрема, через штаб партизанського руху був налагоджений зв'язок з населенням, що перебуває в окупації. При цьому велася гостра боротьба з релігійними групами, що співпрацюють із окупаційним режимом.

Церква під час Великої Вітчизняної війни [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://voina1941.ru/xronika-bojovix-dij>.

► 10. Із звернення Митрополита Київського і Галицького Миколая до віруючих Російської православної церкви. 1942 р.

«<...> Виповнився рік як фашистський звір заливає кров'ю нашу рідну землю... Цей ворог паплюжить наші святі храми Божі: у багатьох містах та селах вони були перетворені фашистами в конюшні, вбиральні, кірхи, катівні, де утримували і мордували заарештованих російських людей полонених наших воїнів, і де навіть розстрілювали наших братів <...>.

Свята Церква радіє, що серед вас, на святу справу порятунку Батьківщини від ворога, підіймаються народні герої — славні партизани, для яких немає вищого щастя, окрім боротьби за батьківщину, і якщо потрібно — померти за неї.

Дорогі брати і сестри, вас усіх Свята Церква палко закликає: допомагайте, чим можете цим героям виконувати їх святий обов'язок.

(Переклад з російської — В. Мисан.)

ЦДАГО, Ф. 1. — Оп. 23, Спр. 369. — Арк. 6.

► 11. Лист до М. С. Хрущова

Голові Ради народних комісарів УРСР М. С. Хрущову.

Дорогий Микито Сергійовичу.

Дотепер завдяки героїчним подвигам нашої доблесної Червоної Армії, під керівництвом геніального Вождя і Полководця Йосипа Віссаріоновича Сталіна вся Україна вже звільнена від гітлерівських загарбників.

У цей світлий і урочистий для України момент віруючі і духовенство, звільнені назавжди з пут фашизму, насамперед висловлюють палку і безмежну вдячність ВЕЛИКОМУ СТАЛІНУ, а ВАС, дорогий Микито Сергійовичу, як відданого йому соратника, ГОЛОВУ УРЯДУ УРСР, сердечно вітаємо зі світлим і радісним святом ЗВІЛЬНЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ.

Нехай пошле Господь Бог нашому доблесному Воїнству і союзникам силу та міць для завершального знищення ненависних ворогів людства, а Вас і Ваше найцінніше життя нехай збереже ВСЕВИШНІЙ на багато і багато літ на радість і щастя всього Українського народу і процвітання благодатного краю.

ПАТРІАРШИЙ ЕКЗАРХ ВСІЯ УКРАЇНИ Іоанн Митрополит Київський і Галицький.

м. Київ. 1944 р, жовтня 14 дня.

ЦДАГО, Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 728. — Арк. 1.

► 12. Погляд дослідника. Дмитро Веденєєв

До 1 липня 1945 р. в УРСР, за офіційними даними нараховувалося 6133 православних храмів (близько 40 % їх дореволюційної чисельності), 15 чоловічих та 27 жіночих монастирів (14 єпископів, 4363 священників, 422 диякони), до 1,2 млн православних мирян. Констатувалося, що «в цей період руська православна церква займає щодо радянської держави лояльну позицію, веде велику корисну патріотичну роботу».

РПЦ станом на середину 1944 р. передала у фонд оборони країни понад 150 млн крб. (за період війни в цілому — понад 300 млн крб). За даними НКДБ УРСР, лише за перше півріччя 1945 р. РПЦ в Україні збрала грошима й натурпродуктами понад 22,6 млн крб на допомогу фронту, пораненим, сиротам тощо. Загалом за період війни Православна Церква в УРСР збрала на користь оборони країни майже 45 млн крб грошима й натурпродуктами <...>.

Крім того, в Україні існувало 2326 громад Української греко-католицької церкви (УГКЦ) з 2402 священнослужителями, 652 громади і 542 священнослужителі Римо-католицької церкви, релігійні течії протестантської спрямованості (понад 10 тис. лише тільки баптистів та «євангельських християн»), десятки громад старообрядців різних течій («безпопівці», «білокриничного» спрямування тощо), різноманітні псевдорелігійні містичні групи тощо.

Веденєєв Д. Відродження церкви ... в оперативному супроводі [Електронний ресурс] / Д. Веденєєв. — Режим доступу: <http://dc-summit.info/razdely/vera/1427-vidrozhennja-cerkvi-v-operativnomu-suprovodi.html>.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 13-16

★ У чому звинувачує прокурор УРСР керівних діячів Української греко-католицької церкви (Джерело 13)? Як ці звинувачення можна зіставити із текстом звернення митрополита Андрея Шептицького до християн «Не убий» (Джерело 14)? Як ви вважаєте, яких «чоловіко-вбивників» мав на увазі митрополит, засуджуючи злочини війни.

★ Що стало причиною ліквідації Української греко-католицької церкви (Джерело 15)? Хто та в який спосіб ініціював цей процес? (Джерело 16).

► 13. Офіційний документ

Повідомлення прокурора УРСР про притягнення до судової відповідальності керівних діячів греко-католицької церкви за антирадянську діяльність на користь німецько-фашистських окупантів в роки Великої Вітчизняної війни

1 березня 1946 р.
Від прокурора УРСР.

За активну зрадницьку і підсобницьку діяльність на користь німецьких окупантів слідчими органами арештовані Сліпий Й. А., митрополит греко-католицької церкви, Чернецький М. А., Будка М. М., Комишин Г. Л., Лятишевський І. Ю., єпископи уніатської церкви.

На попередньому слідстві арештовані визнали себе винними в проведеному ворожій діяльності проти СРСР.

За завданнями німецьких розвідувальних органів обвинувачені після возз'єднання західних областей з УРСР розгорнули активну антирадянську агітацію із закликом до духовенства і віруючих уніатської церкви чинити опір Радянській владі <...>.

Правда про унію: документи і матеріали [Текст]. — Л. : Каменяр, 1981. — С. 365–368.

► 14. Офіційний документ. Із Послання Митрополита Андрея Шептицького 21 листопада 1942 року

НЕ УБИЙ!

<...> Дивним способом обманюють себе і людей ті, що політичне вбивство не вважають гріхом, наче би політика звільняла чоловіка від обов'язку Божого закону та оправдувала злочин, протилежний людській природі. Так не є. Християнин є обов'язковий заховувати Божий закон не тільки в приватному житті, але й в політичному та суспільному житті. Людина, що проливає неповинну кров свого ворога, політичного противника, є таким самим чоловіковбивником, як людина, що це робить для рабунку, і так само заслуговує на кару Богу і на клятву Церкви.

<...> Чоловіковбивник не тільки, що не мав милосердя до вбитого, терплячого, ув'язненого, але ближньому зробив найтяжчу кривду, яку тільки міг зробити, відбираючи йому життя, і то може в хвили, коли той ближній, на смерть не приготований, стратив через неї всяку надію на вічне життя! <...>.

Світ гине з браку любови, гине з людської ненависти! Не переставаймо ж благодати Всевишнього про обильні, теплі дощі його святої благодати з неба.

Шептицький А. Не убий! / Андрей Шептицький, Божою Милістю і Святого Апостольського Римського Престолу Благословенням Митрополит, Архієпископ Галицький і Львівський Єпископ,

Кам'янецький Духовенству й вірним Мир о Господі і благословенство [Текст] // Львівські Архієпархіальні відомості. — 1942, листопад. — Ч. 11. — С. 179–183. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/ne-ubyj.htm>.

► 15. Із постанови Львівського церковного собору про ліквідацію Брестської церковної унії. 8–10 березня 1946 року

Зібравшись у кафедральному храмі св. Юрія у Львові <...>, заслухавши доповідь голови <...> ініціативної групи греко-католицької церкви по возз'єднанню з Руською православною церквою отця д-ра Гавриїла Костельника, і після проведення дискусії, собор стверджує:

1. Що Рим штучно виломився з XI ст. з первісної братерської православно-соборної церкви, щоб таким чином накинати свою диктатуру всій церкві; що церковна унія була накинута нашому народові в XVI ст. римо-католицькою агресивною Польщею, як міст до спольщення і златинізування нашого українського (і білоруського) народу, що в теперішній ситуації, коли завдяки героїчним подвигам і славі перемозі Радянського Союзу всі українські землі найшлися разом і український народ став хазяїном на всіх своїх землях, було б нерозумним підтверджувати далі уніатські тенденції і було б непростим гріхом продовжувати в нашому народові ненависть та братовбійну борню, причиною якої була в історії унія та й завжди мусить бути <...>.

Виходячи з цих засад, собор постановив відкинути постанови Брестського собору з 1596 р., зліквідувати унію, відірватися від Ватикану і повернутись до нашої батьківської святої православної віри і Руської православної церкви <...>.

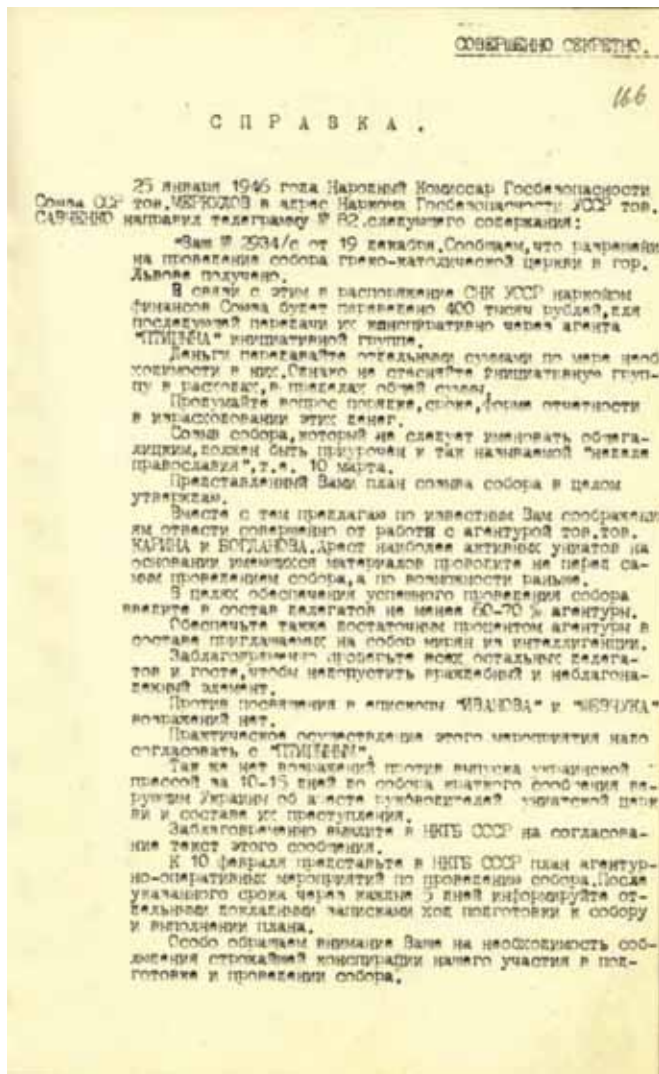
Правда про унію: документи і матеріали [Текст]. — Л. : Каменярь, 1981. — С. 367–368.

*Львівський
церковний собор.
8–10 березня 1946 р.*

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.lviv.ua.htm>.

► 16. Офіційний документ

Довідка
про зміст телеграми № 82
від Народного Комісара Держбезпеки
СРСР тов. Меркулова
до Наркома Держбезпеки УРСР
тов. Савченка від 25 січня 1946 року

Із тексту телеграми

<...> Повідомляємо, що дозвіл на проведення собору греко-католицької церкви у м. Львові отримано. У зв'язку з цим у розпорядження Раднаркому УРСР наркомом фінансів Союзу буде переведено 400 тис. рублів для передачі їх через агента «Птіцина» ініціативній групі <...>.

<...> З метою успішного проведення собору введіть до складу делегатів не менш як 60–70 % агентури. Забезпечте також достатнім процентом агентури у складі запрошуваних на собор представників мирян з інтелігенції. Завчасно перевірте всіх інших делегатів і гостей, з тим щоб не допустити ворожий і неблагонадійний елемент <...>.

Особливо звертаємо вашу увагу на необхідності дотримання умов найсуворішої конспірації щодо нашої участі у підготовці та проведенні собору.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://presscenter.ukrinform.ua/news-40840.html?p=2051>.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 17–18

★ Про що свідчить доповідна записка представника радянського уряду (Джерело 17)? Які релігійні конфесії переважали в Закарпатті у 1947 р.?

Яке історичне коріння такого явища?

★ Як радянська влада намагалася змінити релігійну ситуацію на Закарпатті (Джерело 18)? Які методи та засоби вона використовувала?

► 17. Із доповідної записки про уніатську та православну церкви Закарпатської області Української РСР

Серпень 1947 р.

У 1946 р. виповнилося 300 років так званої унії православної церкви Закарпатської області з Римом <...>.

За даними перепису 1941 року населення Закарпаття становило 667 561 чол.

За віросповіданням населення в 1941 році розподілялось таким чином:

- греко-католиків — 412 901 — 61, 9% (за даними єпископа Румжи 519 945)
- римо-католики — 39 818 — 6,0%
- реформісти — 14 825 — 2,2%
- євангелістів — 1 858 — 0,2%
- православних — 114 659 — 17,2%

- іудеїв — 80 598 — 12,1%
- інших віросповідань — 2 842 — 0,4%

Нині кількість населення збільшилася і трохи змінилась щодо віросповідання. На 1 серпня 1947 року уніатська церква в Закарпатській області налічувала 375 церков (289 парафій) і 252 священники. Це найбільш впливова церква в області. Православна церква налічує 175 церков і 135 священників.

Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 : у 2 кн. [Текст] / І. Білас. — К., 1994. — Кн. 2. — С. 669–673.

► 18. Офіційний документ

Із плану заходів з приводу возз'єднання греко-католицької (уніатської) церкви Закарпатської області УРСР з російською Православною церквою

<...> Необхідно провести практичні заходи:

а) з боку Російської православної церкви:

1. Погодитися з рішенням Закарпатського облвиконкому № __ від 1947 року про передачу кафедрального греко-католицького собору та резиденції греко-католицького єпископа в місті Ужгороді у користування Ужгородсько-Мукачівської єпархії православної церкви.

2. При Ужгородсько-Мукачівському Управлінні Російської Православної церкви створити постійно діючий орган з місіонерськими функціями, назвавши його «Закарпатським братством з повернення греко-католиків у лоно РПЦ».

3. Дозволити братству:

а) видавати і розповсюджувати серед віруючих брошури та листівки: «Як насаджувалась у Закарпатті церковна унія?», «Латинська чи Православна віра?», «Чому ми з унії повернулися до нашої рідної православної церкви?» (листівка групи вірян) <...>.

4. Рекомендувати Московській патріархії:

а) висунути одного-двох колишніх уніатських священників у якості вікарних Мукачівського православного єпископа;

б) відрядити в Закарпаття 20–30 православних священників для заняття вакантних посад в колишніх уніатських парафіях і ведення місіонерської роботи <...>.

3. Використовувати повною мірою податковий тиск проти служителів греко-католицької церкви, надавши місцевим фінорганам право підвищувати ставки податку в зв'язку з тим, що ці служителі не є зареєстрованими <...>.

5. Греко-католицьку семінарію в Ужгороді з контингентом учнів у 40 чоловіків (віком від 19 до 25 років) — закрити <...>.

Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 : у 2 кн. [Текст] / І. Білас. — К., 1994. — Кн. 2. — С. 673–677.

§ 4.4.

Від войовничого атеїзму до поліконфесійного суспільства. (друга половина XX — початок XXI століття)

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Як можна запобігти конфліктам на релігійному ґрунті
в поліконфесійному суспільстві?

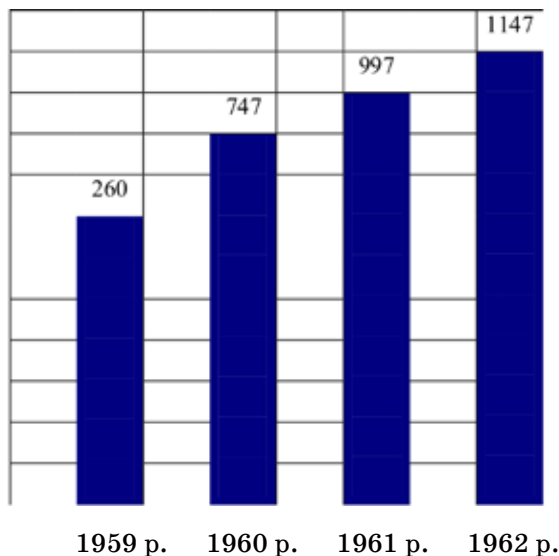
Основні поняття, ідеї: войовничий атеїзм, поліконфесійність,
релігійні дисиденти, свобода віросповідання

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1-4

- ★ У повоєнні роки у СРСР «войовничий атеїзм» став помітною ознакою суспільно-політичного життя. Розкрийте суть цього явища, використовуючи Джерела 1, 2, 3, 4.
- ★ Розгляньте фото (Джерело 2). Чому біля храму немає людей, які б захистили святиню і запобігли її руйнації? Яким чином здійснювалося руйнування?
- ★ За допомогою яких методів держава продовжувала «воювати» з релігією та церквою (Джерела 3 та 4)?
- ★ Порівняйте інтер'єри двох музеїв (Джерело 4). Які експонати є в експозиціях обох музеїв? З якою метою їх могли використовувати екскурсоводи?

► 1. Мовою статистики

Динаміка закриття храмів і молитовень в УРСР упродовж 1959–1962 рр.

Білоусько О. А. Новітня історія
Полтавщини (друга половина XX ст.):
підручн. для 11 кл. загальноосвіт. шк.
[Текст] / О. А. Білоусько, П. В. Киридон,
Т. П. Пустовіт, В. Я. Ревеґук. — Полтава :
Оріяна, 2007. — С. 270.

2. Фотодокумент

Руйнування Тягинської церкви. Херсонщина. 1964 р.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://prosvilib.at.ua>

3. Фотодокумент

Молодь біля атеїстичного стенда
«Без бога — до комунізму». 1960-ті роки.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.volynnews.com>

4. Фотодокумент

Інтер'єр музею релігії та атеїзму у приміщенні вірменського костелу. м. Івано-Франківська 1980-ті роки

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ivfrankivsk.if.ua>

Інтер'єр Волинського обласного музею атеїзму у приміщенні римо-католицького костелу Петра і Павла. м. Луцьк. 1980-ті роки

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.volynnews.com>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 5–7

★ Наскільки боротьба держави з релігією та церквою була ефективною? Чому частина населення продовжувала вірити в Бога і відвідувала вцілілі храми та молитовні будинки (Джерела 5, 6, 7)?

★ Про який релігійний конфлікт йдеться в Джерелі 7? Представниками якої релігійної конфесії могли бути переселенці із Західної України? Чому їх намагалися вигнати з храму?

★ Як ви ставитеся до відвідин культових споруд представниками інших релігійних конфесій?

► 5. Із інтерв'ю з римо-католицьким священником Ю. Зімінським

«Мій рідний дім — у місті Хмельницькому, колишня вулиця Калініна, 6. На Калініна, 4 жила сім'я голови православної парафії, на Калініна, 7 — сім'я члена синагоги. Трохи далі — молитовний будинок євангельських християн-баптистів (ми їх називали «штундою»). Ну і, звичайно, все це було вкраплено у радянське — деś безбожне, деś язичницьке, деś сміливе, деś перелякане — суспільство. Я виріс у цьому. Я не боюся ні православних віруючих, ні протестантів, ні юдеїв, ні язичників, ні безбожників, оскільки з самого народження вони були складовою частиною мого життя.

о. Юрій Зімінський. Коли я чую про принципові заяви комуністів-безбожників, що ратують про Православ'я, я виповнююсь глибоким смутком [Електронний ресурс] : інтерв'ю / розмовляв Олексій Гордєєв. — Режим доступу: <http://katekhytyka.blogspot.com/2011/09/19092011.html>.

► 6. Зі спогадів Кармелли Цепколенко

ДОВІДКА

Кармелла Цепколенко — композитор, доцент Одеської консерваторії.

«<...> Мама в мене вірмено-католичка, а батько — православний. Я хрестика ніколи не знімаю, від хрещення. У радянські часи мені завжди за нього дорікали, але я не зважала. Мене ніколи не обходили всі ці політико-ідеологічні речі. Коли в консерваторії нам вигадали якийсь випускний залік з політики, приїхала професорка з Києва і сказала, що такого аполітичного дипломника вона ніколи не бачила. Я не знала жодного потрібного прізвища. Звісно, ректорові від цього було несолодко. Загалом, я в храмі буваю не дуже часто, але вважаю себе релігійною людиною. Я живу навпроти Успенського собору, напевно він на мене впливає».

Кармелла Цепколенко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://m-r.co.ua/mr/mr.nsf/0/B34CB982C62811B7C2257950002D9E53?OpenDocument>.

► 7. Зі спогадів Я. Черненко

«Коли ми приїхали в Дніпропетровську область, то теж натерпілися. Нас ніхто не любив, ми були «ворогами народу», «бандерівцями». Одного разу ми пішли до церкви на Великдень. Зайшли, помолилися і стали співати. Приходить священник і каже: «Уходіте, бандеровці». А ми співали церковних пісень. Я усе життя терпіла, що я із Західної України».

Чорна книга України : зб. док., арх. матеріалів, листів, доп., ст., дослідж., есе. — К. : Вид. центр «Просвіта», 1998. — С. 563.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 8-11

- ★ Які зобов'язання взяло на себе радянське керівництво, підписуючи Заключний акт в Гельсінкі (Джерело 8)?
- ★ Про порушення та обмеження яких прав людини йдеться в Джерелі 9?
- ★ Пригадайте дисидентський рух 70-х років XX століття в СРСР? Які вимоги висували дисиденти? Чому проти них боролася влада?
- ★ Про що свідчать Джерела 10 та 11?

► 8. Офіційний документ

Із Заключного акту Наради з питань безпеки і співпраці в Європі.
01 серпня 1975 року, Гельсінкі

«<...> Держави-учасниці будуть поважати права людини і основні свободи, включаючи свободу думки, совісті, релігії та переконань, всіх, не зважаючи на расу, стать, мову та релігію».

Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

ДОВІДКА

Заключний акт Наради з питань безпеки і співпраці в Європі прийнятий у 1975 р. в столиці Фінляндії м. Гельсінкі за наслідками спільної наради 33 європейських країн, США та Канади. Від СРСР документ підписав тодішній керівник держави Л. І. Брежнев. Країни, що підписали цей документ фактично зобов'язувалися виконувати його основні положення.

► 9. Свідчення очевидця

Із звернення священника Василя Романюка до Всесвітньої Ради Церков, Міжнародної Амністії і Міжнародної організації юристів. 1976 р.

«Уже п'ятий рік я сиджу безневинно в тюрмі, і вся моя вина в тому, що я, священник — людина інакодумаюча, відважився виступити на захист безневинно репресованого українського історика В. Мороза. Місцеві партійні бюрократи схарактеризували мене як «небажану особу для соціалістичного суспільства», а потім уже робітники КДБ почали збирати на мене різні сміхотворні плітки десятирічної давності <...>. Так цинічно й легко на мене була складена так звана «кримінальна справа» <...> прирівняли мене до убивць, диверсантів і насильників <...>.

Я вже чотири роки підряд вимагаю, щоб мені дозволили користуватися Біблією і журналами Московської патріархії, оголошував з цього приводу голодівки. Але адміністрація табору заявляє мені: «Голодуйте скільки вам забагнеться, хоч умирайте, а Біблії ви не отримаєте, бо табір це радянська установа, і релігійна література тут заборонена» <...>.

Повинен нагадати вам, що за подібні звернення нам загрожують повторні репресії: суд, відсилення в криту тюрму або психіатричну лікарню і т.д. Так що прошу не залишати нас без захисту.

Українська Гельсінська група. 1978–1982 [Текст] : документи і матеріали. — Торонто–Балтимор : Укр. Вид-во «Смолоосип» ім. В. Симоненка, 1983. — С. 581–585.

ДОВІДКА

Володимир (в миру Василь Омелянович Романюк, 1925–1995) — православний церковний діяч, богослов, патріарх Київський і всієї Руси-України Української православної церкви Київського патріархату (з 1993). У молоді роки брав участь у боротьбі за незалежну українську державу. Неодноразово засуджений і ув'язнений (1944, 1972). Покарання відбував у Магадані, Мордовії, Якутії (північ Російської федерації). Задекларував свою приналежність до Української автокефальної православної церкви (1976). З 1979 — член Української Гельсінської спілки. З 1993 — патріарх УПЦ КП. Похований біля брами Софійського собору.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 10

★ Уважно розгляньте світлину. Уявіть, що під фото відсутній напис. Чи здогадалися б ви, що роблять ці люди? Яку мить їхнього життя зафіксував фотограф? Відповідь обґрунтуйте.

★ Чим викликана така утаємниченість настільки важливої події в житті людей?

► 10. Фотодокумент

Священник
Болехівський
дає шлюб в бараці
п. Зиновію Онуферко
і п. Ярославі
Сеньківській.
Воркута (табір),
Комі АРСР, 1956 р.

[Електронний ресурс]. —
Режим доступу:
<http://db.ichistory.org>.

► 11. Свідчення очевидця

Микола Гулей, учасник повоєнних визвольних змагань, що відбував ув'язнення з Василем Макухом

«<...> у Підкамені ув'язненим дозволялося виходити за межі тюрми. Нам вдалося дістати в людей молитовник. Маючи цю книжечку, ми щонеділі відправляли на нарах службу Божу. Один раз я за священника, а інший — Василь. Макух дуже добре співав, мав чудовий голос.

Курій Ю. Герой про якого забули всі [Текст] / Ю. Курій // Експрес. — 2011. — 17–24 листопада. — С. 16.

ДОВІДКА

Василь Макух (1928–1968) — учасник повоєнних визвольних змагань, належав до Ходорівської повстанської організації «Месник» (друга половина 40-х років XX ст., Львівщина). Відбував ув'язнення в тюрмах Львівщини та таборах Мордовії. 5 листопада 1968 р. здійснив акт самоспалення в Києві на Хрещатику під час святкування чергової річниці жовтневої революції. Похований у Дніпропетровську.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 12-13

- ★ Що потрібно розуміти під правом на свободу світогляду і віросповідання в сучасній Україні (Джерело 12)?
- ★ У чому полягає рівність релігій, віросповідань та релігійних організацій (Джерело 13)?
- ★ Чому релігійним організаціям заборонено брати участь в діяльності політичних партій та в органах державної влади?

► 12. Офіційний документ. Із Конституції України

Стаття 35.

Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культ і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа — від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Конституція України [Текст]. — К.: Право, 1996. — С. 12–13.

► 13. Офіційний документ. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»

Стаття 5.

<...> Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається.

Релігійні організації не виконують державних функцій <...>.

Релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів. Священнослужителі

ЗАВДАННЯ ► Джерела 14–16

★ Які тенденції в релігійному житті України щодо кількості громад, їх територіального розташування, динаміки розвитку можна відстежити за Джерелами 14, 15, 16?

★ Визначте регіони (Джерело 15), де найбільше релігійних громад УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ, РКЦ. Чим зумовлені регіональні відмінності?

► 14. Мовою цифр

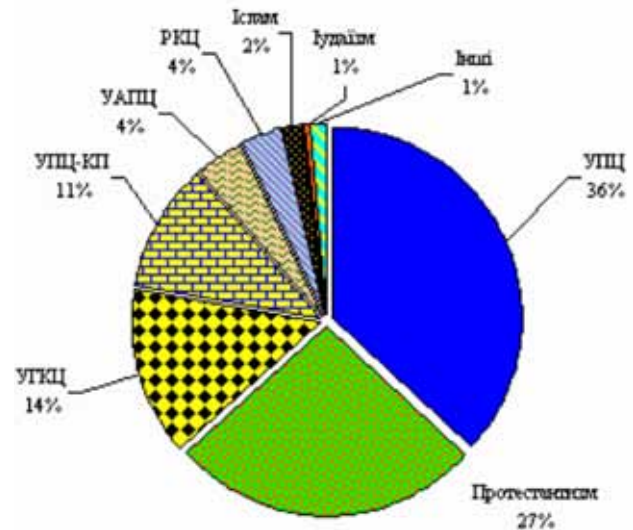
Структура мережі релігійних організацій за конфесійною ознакою (станом на січень 2000 р.)

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ombudsman.kiev.ua/d_05_3.htm

мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами.

Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність інших релігійних організацій, в будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невірних і віруючих інших віросповідань.

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» [Текст] // Основні чинні кодекси і закони України. — К.: Махаон, 2003. — С. 113.

► 15. Мовою цифр

Регіональні відмінності конфесійної приналежності (%) (станом на 2000 р.)

Регіони	УПЦ КП	УПЦ МП	УАПЦ	УГКЦ	РКЦ	інша	Правосл., які конф. не визнач.	Позаконфесійні
Київ	41,49	6,38	2,13	1,06	0,00	3,19	38,30	7,45
Північний	51,98	23,16	0,00	0,00	0,56	1,69	19,21	3,39
Центральний	49,21	7,85	0,52	0,52	0,00	1,05	38,22	2,62
Північно-Західний	42,13	26,40	5,06	0,00	0,56	3,93	21,35	0,56
Західний	17,37	1,16	6,95	65,25	1,93	2,32	3,09	1,93
Південно-Західний	68,93	6,80	0,00	2,91	11,65	5,83	3,88	0,00
Північно-Східний	61,24	6,20	1,55	0,78	0,00	4,65	18,60	6,98
Східний	25,55	15,42	0,00	0,44	0,44	8,81	34,80	14,54
Південно-Східний	42,94	23,16	3,95	0,56	0,00	7,91	15,82	5,65
Південний	35,62	23,29	0,68	0,00	0,00	4,79	23,97	11,64
АР Крим	15,63	23,44	4,69	0,00	0,00	7,81	43,75	4,69

Мельник В. Б. Релігійність у сучасній Україні [Електронний ресурс] / В. Б. Мельник — Режим доступу: http://old.risu.org.ua/ukr/study/research_conference/melnyk_religiosity.

► 16. Мовою цифр

Кількість релігійних громад в Україні

	УГКЦ	УАПЦ	УПЦ КП	УПЦ	РКЦ	Протестанти	Інші конфесії	Всього
2000	3317	1015	2781	9047	807	6565	962	24494
2004	3391	1175	3523	10689	877	7538	2394	29587
2008	3728	1219	4221	11731	1064	9069	1607	32639

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://stat6.stat.lviv.ua>.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 17–20

★ За змістом Джерел 17, 18, 19, 20 визначте проблеми та труднощі сучасного релігійного життя в Україні. Запропонуйте до кожної із озвучених проблем спосіб її розв'язання.

★ Що вам відомо про проблему розбудови єдиної помісної церкви в Україні? Яким є ваше ставлення до цієї проблеми (Джерело 20)?

► 18. Плакат

Плакат, що розповсюджували в м. Києві у грудні 2010 р.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tirock.livejournal.com>.

► 17. Історична довідка

Кінотеатр «Дружба» — колишнє приміщення римо-католицького костелу. м. Севастополь

У Севастополі місцева влада протягом вже другого десятиліття блокує повернення місцевій римо-католицькій громаді приміщення колишнього костелу. Місто, на території якого колись загинув мученицькою смертю Папа Климент I (на честь якого названо храм), де існує давня традиція співіснування різних конфесій і релігій, тепер є осередком релігійної нетерпимості. І таким його роблять не привітні мешканці, а представники влади. Боротьба за відібраний комуністами католицький храм — це, по суті, боротьба за право називати Севастополь поліконфесійним містом, вважають місцеві римо-католики.

Інтерв'ю з настоятелем громади у Севастополі отцем Юрієм Зімінським [Електронний ресурс] / розмов. Олексій Гордєєв. — Режим доступу: <http://risu.org.ua>.

► 19. Із матеріалів моніторингу релігійної свободи в Україні (2005–2006)

<...> Чи не найбільш яскравим прикладом релігійної нетолерантності у православно-католицьких відносинах став виступ керівництва Московського Патріархату і УПЦ (МП) проти перенесення центрального офісу Глави УГКЦ до Києва у серпні 2005 року. Керівництво Московської Патріархії заявило, що це є недружній щодо православних віруючих акт, <...> на православної території, який призведе до загострення православно-католицьких відносин. Деякі прицерковні організації і близькі до них політичні сили, як Союз православних громадян, Прогресивно-соціалістична партія і Політична партія «Братство» провели ряд заходів проти перенесення Глави УГКЦ до Києва, де будується центральний собор цієї Церкви.

<...> В ніч з 18 на 19 червня 2006 року невідомі вимазали мазутом фронтон католицького храму св. Йосипа, що по вулиці Декабристів у Миколаєві. Це не перший випадок осквернення католицьких святинь на півдні України, — повідомила прес-служба Одесько-Сімферопольської єпархії РКЦ. У ніч перед похороном Папи Івана Павла II храм св. Йосипа закидали яйцями. Подібний акт вандалізму був вчинений тоді ж в Ізмаїлі Одеської області. «Мене турбує, що це вже не перший випадок агресії проти Католицької Церкви в Миколаєві цього року, — сказав єпископ Одесько-Сімферопольський РКЦ Броніслав Бернацький. — Мене дивує також, що влада Миколаєва практично не реагує на ці хуліганські витівки, спрямовані проти наших віруючих».

Моніторинг релігійної свободи в Україні: особлива увага до стану релігійної толерантності [Електронний ресурс] / Тарас Антошевський, Леся Коваленко. — Режим доступу: <http://old.risu.org.ua/freedom/analytics/report/>.

► 20. Погляд дослідника. о. Мирон Бендик

<...> Як бачимо, пошук Єдиної помісної Церкви в ситуації уніатської залежності українських конфесій від інших Церков видається безперспективним. Єдина помісна Церква стала б можливою, образно висловлюючись, наступного дня після «ідилії» досягнення єдності між Римом, Царгородом і Москвою. Зрозуміло, що ця перспектива нереальна як у близькій, та і віддаленій перспективах. Кожна із Церков використовуватиме важелі впливу на залежні від них конфесії, аби вони й надалі перебували в конфесійному «фарватері» і не важилися самочинно змінювати статус-кво. Якщо наші конфесії пасивно погодяться з існуючим станом неготовості до єдності між цими християнськими центрами, то потрібно взагалі відмовитися від самої ідеї Єдиної помісної Української Церкви. <...> Є незаперечним фактом, що всі конфесії київського християнства мають однаковий Символ віри, тобто сповідують одну віру. І православні, і греко-католики спільно вірують в «єдину, святую, соборну і апостольську Церкву». Те, що досягаємо вірою, глибше від наших уявлень і розумінь. Церква, яку досягаємо вірою, глибша від конфесійних її розумінь. Силою божественної присутності Церква єдина завжди, а привнесені людьми поділи не порушують її благодатної спасительної дії. Завдяки вірі ми досягаємо, що і наша конфесія входить до єдиної Христової Церкви.

о. Мирон Бендик. Єдина помісна Церква: конфесійна утопія чи церковна реальність? [Текст] / о. Мирон Бендик // Дзеркало тижня. — № 14. — 14 квітня. — 2007.